

В. С. Гавриленко

Біосферний заповідник "Асканія-Нова"

імені Ф.Е. Фальц-Фейна.

askania-zap@mail.ru

СУЧАСНА СИТУАЦІЯ З ФУНКЦІОНУВАННЯМ ЕКОМЕРЕЖІ ХЕРСОНЩИНИ І РЕАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОКОРИДОРІВ ПТАХАМИ

Практика формування національної екологічної мережі України показала, що сподівання на її успішну розбудову, загрозу якій ми бачили ще на початку її реалізації [1], у значній мірі підтвердилася. Офіційне твердження про зростання чисельності об'єктів природно-заповідного фонду України – кластерних ядер екомережі, на жаль, не відповідає критеріям, за якими вона повинна формуватися. Як не прикро, але ця ситуація простежується і на Херсонщині, колисці сучасної заповідної справи нашої держави, загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду якої у процентному відношенні більше середньодержавного показника. Дуже актуальним залишається вираз професора Г.А. Кожевнікова, який, виступаючи в дискусії з питань заповідної справи ще у 1908 році на з'їзді акліматизаторів, посилаючись на приклад Ф. Фальц-Фейна, висловив дуже важливу тезу: "Мало об'явить територію заповідної. Надо добитися того, чтобы она этому соответствовала!" На сьогодні Херсонщина вже має, де юре, три національні природні парки, з яких фактично два - не оформлені і без спеціальних адміністрацій, а один - лише частково виконує свої функціональні завдання. Функціонує два біосферні заповідники: Асканія-Нова та Чорноморський - з давніми традиціями і проблемами та велика кількість інших об'єктів природо-заповідного фонду, дотримання режиму яких під великим питанням.

Разом з тим, незалежно від волі вчених і законотворців, природні коридори існують, а їх продовжує підтримувати і ними користуватись, перш за все, орнітокомплекс. В певній мірі їх можна порівнювати із артеріями і венами хребетних, якими здійснюється речовинно-енергетичний і генетичний обмін на міжекосистемному і трансконтинентальному рівнях.

Метою нашого дослідження є виявлення і аналіз стану реальних пташиних коридорів на Лівобережжі Херсонщини та визначення перспективи їх збереження, показ найбільш перспективних вузлових пунктів зосередження птахів.

Дослідження базується на результатах щорічних обстежень природних і штучно створених екосистем Дніпровсько-Молочнянського межиріччя, Присивашської зони і частини Чорноморського узбережжя від м. Армянська до с. Лазурне, співпраці з вченими і дослідниками Азово-Чорноморського орнітологічного союзу та міжнародної кооперації при вивченні міграційних шляхів птахів, а також участь у розробці Національних планів дій із збереження окремих видів орнітофауни.

Як показують результати досліджень багатьох вчених, сучасна екологічна ситуація, що склалася в Дніпровсько-Молочнянському

межиріччя, сформована інтенсивною господарською діяльністю на Лівобережжі пониззя Дніпра з другої половини ХХ століття шляхом розбудови потужних зрошувальних систем, які на сьогодні є визначальними чинниками регіональних екологічних змін. Дискусія навколо доцільності здійснення таких проектів на сьогодні не є актуальною темою, оскільки нинішнє покоління людей поставлене перед фактом діючих процесів антропогенного походження, які необхідно оцінювати в сучасних умовах і розв'язувати виникаючі питання. Роль води у колись безводному Дніпровсько-Молочнянському межиріччя відчувається особливо гостро. З її появою, та ще й надмірній кількості, порушилися притаманні цій території ритми природної життєдіяльності. Для кола азонань видів створилися надзвичайно сприятливі умови, але при цьому повсюдно зникли екосистеми і ряд видів, характерних південному степу України. На жаль, ми змушені констатувати, що сучасні заповідні території не можуть у повній мірі відобразити весь спектр тваринних і рослинних угруповань, які сформувалися тут протягом тисячоліть і являють собою окремі кластери серед, чи скраю, інтенсивного агроландшафту. В межах заповідних зон двох біосферних заповідників має місце резерватна сукцесія, напрям якої не завжди співпадає з їх природним розвитком екосистем, оскільки з них випав блок крупних трав'янистих тварин. Птахи, і особливо, представники водно - болотного комплексу, продовжують використовувати давні міграційні шляхи і навіть поширювати свій вплив при настанні сприятливих умов як вздовж коридорів, так і на суміжні території. Цьому сприяє наявність водно-болотних угідь вздовж Північного Присивашся, системи крупних подів в середині материка, з непридатними для рільництва умовами, підвищеним рівнем зволоженості, засоленості, а в окремі роки, довготривалим затопленням. Саме в роки затоплення найбільш сильно проявляється їх екокоридорна функція як відновлювачів локальної (регіональної) екомережі. Амплітуда чисельності мігруючих птахів і, особливо тих, що залишаються на гніздування, між посушливими і вологими роками відрізняється в десятки разів: від повного випадіння із орнітокомплексу окремих видів до його насиченості більше 50 видами. Орнітологи давно визначились, що через Херсонщину проходить два потужних міграційних маршрути: один з яких вздовж Дніпра, а наступний Азово-Чорноморський (Понтичний) вздовж північного узбережжя морів, що, в певній мірі, і було підставою для виділення Дніпровського і Південного екокоридорів при формуванні узагальненої схеми екомережі України.

Разом з тим, через територію Лівобережної Херсонщини простежується відгалуження Дніпровського екологічного коридору, яке розпочинається від нині затопленого Великого луку, проходить у південному напрямку через водорозділ в районі Верхнього Рогачика, виходить до Сірогозької балки і далі, через систему подів: Агайманський, Барнашівський, Великий Чапельський, Малий Чапельський та річкою Каланчак до узбережжя Чорного моря. Міграція птахів цим коридором простежується щорічно, причому ще слід визначитись, яка гілка є головною: вздовж Дніпра чи через

зазначену систему в середині межиріччя Дніпро-Молочна. Не виключено, що міграційний потік може перерозподілятися в залежності від екологічної ситуації в цій частині суші. Найбільш виражено він працює під час міграції птахів водно-болотного комплексу навесні і восени. Але після сніжних зим, що спричиняють сильне весняне водопілля, в гніздовий період спостерігається поширення з приморських екосистем колоній крячків: білокрилого (*Chlidonias leucopterus* (Temminck, 1815), чорного (*Chlidonias niger* (Linnaeus, 1758), річкового (*Sterna hirundo* (Linnaeus, 1758) та мартинів: жовтоногого (*Larus cachinnans* (Pallas, 1811) і звичайного (*Larus ridibundus* (Linnaeus, 1766); сивок, серед яких рідкісні види: кулик довгоніг (*Himantopus himantopus* (Linnaeus, 1758), дерихвіст лучний (*Glareola pratincola* (Linnaeus, 1766), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus* (Linnaeus, 1758), кульон великий (*Numenius arquata* (Linnaeus, 1758) та інші. Тут же формуються і довгий час перебувають літуючі зграї та зграйки каспійського мартина (*Larus ichthyaetus* (Pallas, 1773), сірого журавля (*Grus grus* (Linnaeus, 1758), коровайки (*Plegadis falcinellus* (Linnaeus, 1766), косара (*Platalea leucorodia* (Linnaeus, 1758), чорного лелеки (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758), білого лелеки (*Ciconia ciconia* (Linnaeus, 1758). Важливо відмітити, що час міграції Дніпровським коридором не співпадає з часом міграції Азово-Чорноморським, якому орнітологи традиційно приділяють більшої уваги. З року в рік з колегами з Азово-Чорноморської орнітологічної станції ми фіксуємо різницю в часі масового прольоту великої білолобої гуски (*Anser albifrons* (Scopoli, 1769) в районі Молочнянського лиману і в Асканії-Нова. Відрізняється також час масової появи сивок на осінньому прольоті. Так, такий масовий вид як брижач (*Philomachus pugnax* (Linnaeus, 1758) на осінньому прольоті неодноразово з'являвся в подових екосистемах материка на 2 тижні раніше, ніж у Присивашші.

Саме через відгалуження Дніпровського екокоридору йде потужна міграція сірого журавля, що підтверджено методами не тільки наземного, але й супутникового стеження. Встановлено, що поди, особливо Агайманський, Великий Чапельський і, частково, Малий Чапельський - є центрами зосередження східноєвропейських популяцій цього виду перед довготривалими перельотами через Чорне море восени, а також навесні.

Так, за даними фінських орнітологів, у 2010 році, помічена група сірих журавлів біля м. Турку прослідувала через Білорусь Дніпровським коридором до Біосферного заповідника "Асканія-Нова" (повідомлення електронною поштою) і, після довготривалої зупинки, відлетіла до Ізраїлю і далі до середньої течії р. Ніл. Цим же коридором летять журавлі із Рязанської Мещери (Росія). Масовий старт і міграцію сірих журавлів прямо на південь, а не в обхід Чорного моря ми спостерігаємо щорічно у третій - четвертій декадах жовтня.

Привабливість території зазначеного відгалуження для птахів посилюється періодичними спалахами чисельності в подових екосистемах окремих видів хребетних і безхребетних тварин. В роки затоплення подів різко зростає чисельність зеленої жаби (*Bufo viridis* (Laurenti 1768) та інших земноводних. В подах, де існують постійні

водойми, наповнювані із артезіанських свердловин, скидів із каналів зрошення та дренажних вод кормову базу для багатьох видів птахів становить сріблястий карась (*Carassius auratus gibelio* (Bloch, 1783), що сприяє перебуванню з ранньої весни і до пізньої осені сіпої (*Ardea cinerea* (Linnaeus, 1758) та рудої (*Ardea purpurea* (Linnaeus, 1766) чапель, квака (*Nycticorax nycticorax* (Linnaeus, 1758), малої (*Egretta garzetta* (Linnaeus, 1766) і великої (*Egretta alba* (Linnaeus, 1758) чепур, бугайчика (*Ixobrychus minutus* (Linnaeus, 1766) та бугая (*Botaurus stellaris* (Linnaeus, 1758) і навіть жовтої чаплі (*Ardeola ralloides* (Scopoli, 1769). В посушливі роки, перетоптані свійською худобою поди стають оптимальним біотопом для італійської сарани (*Calliptamus inalicus* (Linnaeus, 1766), яка, з одного боку, є загрозою для сільськогосподарських культур, з іншого - приваблює птахів не тільки степового, водно-болотного, але й хижого комплексів. Тому значення каскаду ще не розораних подів, як центрів зосередження біоти під час міграцій і актуальність їх збереження, надзвичайно висока. Разом з тим, особливу тривогу викликає чергова хвиля розорювання перелогів на схилах подів, а також залишків цілин вздовж Присивашся, оскільки будуть остаточно втрачені останні рефугіуми багатьох представників регіональної флори і фауни, які є невід'ємною частиною екокоридорів.

З другої половини ХХ століття екокоридорну роль все більше відігравали лісосмуги – основний біотоп для розповсюдження птахів лісостепового і лісового комплексів. Але останні два десятиліття спостерігається їх повсюдне випалювання та вирубування і втрата ними вітрозахисної, снігозатримної і звичайно екокоридорної функцій. Справедливості ради треба відмітити, що роль лісосмуг має двосторонню функцію, адже разом з корисними для людини властивостями, і збільшенням видової насиченості регіону, ми отримали поширення в степову зону невластивих їй видів і навіть створили певну загрозу існуванню заповідним степовим об'єктам їх зачарниковуванням і заростанням [2].

Висновки

Регіональні і трансконтинентальні екокоридори продовжують існувати навіть в зонах інтенсивного антропогенного впливу.

На Лівобережжі Херсонщини функціонує потужне відгалуження Дніпровського екологічного коридору, роль якого суттєво посилюється у роки з великою кількістю атмосферних опадів.

Ключову роль в збереженні регіональної і мігруючої біоти грає система подів, актуальність збереження яких в міру чергового спалаху розорювання земель зростає.

Існує реальна необхідність приведення юридичного і фактичного стану ключових об'єктів регіональної і планетарної екомережі, розміщених на території Херсонщини до вимог міжнародних конвенцій, стороною яких є Україна: Рамсарська, Боннська, Бернська та Програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера".

Список використаних джерел

1. Гавриленко В.С. Реализация программы экологической сети Украины под угрозой//Проблеми охорони генофонду природи Полісся. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С.25-27.

2. Ткаченко В.С., Гавриленко В.С. Криза регулювання та ефективність регуляторних заходів у степових заповідниках України // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2007. – Т.9. – С.5 – 20.